

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.131

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.193>*Р. М. Аракелян**аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-8547-8833*

ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто державний примус як загальнотеоретичну правову категорію у зв'язку з іншим поняттям – поняттям правової політики держави. Відзначено, що форми та особливості державного примусу є результатом вибраної державою правової політики. Зокрема, вказується на залежність форм державного примусу від державного режиму (авторитарного або демократичного) та правової ідеології, що покладена в основу державної правової політики.

У статті описується кореляція між демократизацією державної правової політики та пом'якшенням інструментарію державно-правового примусу, зокрема все більш широким використанням непрямого примусу та поступового заміщення примусу в багатьох сферах методами переконання та спонукання суб'єктів до правомірної поведінки без жорсткого впливу на них.

Водночас констатується, що демократизація державної правової політики не означає відмови від державно-правового примусу як такого, який зберігає своє чинне місце в арсеналі державної влади. Відзначається, що оцінювання ступеня демократизації державної правової політики можливе, зокрема, через оцінювання форм та способів державного примусу, що застосовуються державною владою.

Наводиться характеристика елементів, що мають значення для оцінювання характеру застосування державного примусу як інструменту державної правової політики, зокрема ресурсів, процедур та цінностей. Розглядаються характерні завдання державного примусу як інструменту правової політики. Визначаються особливості використання державного примусу з регулятивною та з охоронною метою.

Робиться висновок, що незалежно від характеру державної правової політики та ступеня її демократизації державний примус залишається чинним інструментом реалізації державної волі та досягнення цілей держави через правову політику. Мірилом державного примусу як демократичної правової політики виступає його правомірність та слідування процедурі, а не відмова від державного примусу як такого.

Ключові слова: державна правова політика, державний примус, заходи державного примусу, демократизація, процедура державного примусу.

Arakelian R. M. STATE COERCION IN THE CONTEXT OF LEGAL POLICIES OF STATE

The article considers state coercion as a general theoretical legal category in the light of another concept – the concept of legal policy of the state. It is noted that forms and features of state coercion are the result of the legal policy chosen by the state. In particular, it indicates the dependence of forms of state coercion on the state regime (authoritarian or democratic), and the legal ideology that underlies the state legal policy.

The article describes the correlation between the democratization of state legal policy and the mitigation of the tools of state legal coercion, in particular the increasing use of indirect coercion and the gradual replacement of coercion in many areas by persuasion and persuasion of subjects to lawful behavior.

At the same time, it is stated that the democratization of state legal policy does not mean the abandonment of state legal coercion as such, which retains its current place in the arsenal of state power. It is noted that the assessment of the degree of democratization of state legal policy is possible, including through the assessment of forms and methods of state coercion used by public authorities.

The characteristics that are important for assessing the nature of the use of state coercion as an instrument of state legal policy, in particular resources, procedures and values, are given. The characteristic tasks of state coercion as an instrument of legal policy are considered. The peculiarities of the use of state coercion for regulatory and security purposes are determined.

It is concluded that regardless of the nature of state legal policy and the degree of its democratization, state coercion remains a valid tool for the implementation of state will and the achievement of state goals through legal policy. The measure of state coercion as a democratic legal policy is its legitimacy and following the procedure and not the rejection of state coercion as such.

Key words: state legal policy, state coercion, measures of state coercion, democratization, procedure of state coercion.

Постановка проблеми. Державний примус виступає інструментом, за допомогою якого держава реалізує свої політики, зокрема правову політику. Реформація правової системи України, її правової політики в бік європейських стандартів, зростання ролі людини порівняно з державою, визнання людини найвищою цінністю, а прав людини – найбільш захищеним типом права в державі вимагають нового погляду і на державний примус як інструмент правової політики.

Оцінка стану літератури. В сучасній українській науковій літературі спостерігається нестача досліджень, присвячених поняттю державної правової політики, зокрема державного примусу як її інструменту. Значною мірою доктрина продовжує спиратись на праці дореволюційних учених, таких як С.С. Дністрянський, С.А. Муромцев, Л.Й. Петражицький. Можна виділити окремі наукові розвідки, зокрема роботи С.Л. Дембицької та В.І. Сировацького. Водночас комплексні дослідження державного примусу в контексті правової політики в Україні відсутні.

Метою роботи є встановлення місця державного примусу в контексті правової політики держави. **Завданнями** роботи є виявлення особливостей державного примусу в демократичній державі, встановлення його елементів, виявлення особливостей застосування державного примусу як інструменту демократичної правової політики.

Виклад основного матеріалу. Як і правова система чи правова політика, державний примус не є явищем статичним. Навпаки, він еволюціонує разом із державною політикою, в рамках якої він застосовується. Модернізація державних політик є закономірним та необхідним етапом розвитку. Такі процеси модернізації, як правило, пов'язані з різними подіями та явищами, що виникають з огляду на дію факторів, які задають їх зміст, спрямованість і результат, отже, характер правових, інституційно-політичних і структурно-організаційних змін у такій найважливішій сфері життєдіяльності, як правова політика.

Зміна ідеології, правових, політичних культурних цінностей, законодавчого забезпечення, економічних ресурсів, виникнення нових або трансформація вже наявних соціальних інститутів, які склалися в ході тривалого періоду розвитку суспільства, стійких форм організації спільної діяльності людей (права, власності, держави, ЗМІ, науки, освіти тощо), природно, ведуть до заміни владно управлінських практик, а з часом і всієї юридичної та технічної інфраструктури управління. Все важливішу роль тут відіграє формування різних структур громадянського суспільства.

Очевидно, що такі трансформації обов'язково ведуть до змін у галузі методів державно-правового впливу на поведінку суб'єктів права, різних соціальних, національних і релігійних груп, перш за все вони впливають на примус як найважливіший спосіб (форму) здійснення функцій влади та управління, а також особливий інститут впливу на поведінку (правову поведінку) суб'єктів правового й політичного життя. Як пише щодо цього П.М. Петровський, відбувається заміна жорсткого владного примусу на більш м'які заходи впливу, що ґрунту-

ються на спільних цінностях та мотивах раціональності та привабливості [6, с. 57]. Такої позиції дотримується також Р.П. Луцький, який відзначає, що державний примус охоплює достатньо вузьке коло правових явищ. Він може бути необхідним елементом правової системи, але не кожна норма повинна обов'язково містити каральну санкцію. Навпаки, обов'язки, що мають суттєве значення, можуть не забезпечуватися санкціями, але від того вони не перестають вважатися правовими [3, с. 55].

Водночас примус залишається в арсеналі державної влади. Як слушно підкреслює С.Л. Дембицька, для демократичних режимів державний примус виступає крайньою мірою, що використовується тоді, коли методи переконання виявились неефективними, проте він залишається об'єктивно необхідним, відіграючи значну стабілізуючу, правозабезпечувальну та правоохоронну роль [1, с. 31]. Дійсно, будь-яка державна політика передбачає цілеспрямований вплив на органи державної влади, фізичних та юридичних осіб, а також на стан правової системи як такої. У цьому аспекті можна говорити про існування багаторівневого простору соціального управління. Це дає змогу розглянути та оцінити правову політику в сучасному політико-правовому просторі на основі ступеня й характеру державного примусу (або юридичної можливості застосування державного примусу в рамках такої політики). У теоретико-методологічному аспекті це важливо для розуміння та оцінювання якісних змін державного примусу (впливу) в системі управлінських за своїми функціями і владних за своєю природою відносин, змін, пов'язаних з комбінацією владних інститутів державної влади, в перехідному правовому та політичному просторі, її авторитетом, отже, типом і рівнем легітимації, впливом, силою тощо. Не можна забувати про те, що управління суспільством, забезпечення громадської дисципліни, законності й правопорядку здійснюється за допомогою активних засобів цілеспрямованого впливу з боку різних суб'єктів соціального управління на правосвідомість громадян, їх рівень правової культури [10, с. 17].

Для досягнення цілей застосування державного примусу як інструменту правової політики значення мають такі елементи:

- 1) ресурси (правові, владно-силові, адміністративно-організаційні, матеріальні тощо);
- 2) процедури (методи переконання, заходи примусу, способи стимулювання тощо);
- 3) цінності (справедливість, правовий порядок, ідея свободи, невідчужуваність прав і свобод людини тощо) [9, с. 68–70].

Така «розшифровка» дасть змогу змістовно розширити вивчення специфіки інституту державно-правового примусу в контексті правової політики, а особливо, того, що стосується його природи в перехідний період розвитку державно-правової системи.

В контексті правової політики державний примус може використовуватися з регулятивною або охоронною метою [2, с. 5]. Згадаємо, що ми розглядаємо державний примус у широкому сенсі, а саме як засіб

впливу на суспільство та окремих осіб. Такий вплив не обов'язково має бути негативним, але він завжди має на меті певну регуляцію суспільних відносин. Регулятивний аспект державного примусу проявляється в тому, що прийняття правового акта означає створення вимог до учасників суспільних відносин діяти відповідно до цієї норми. Актом можуть прямо або шляхом відсилки встановлюватися санкції, що визначають заходи державного впливу на суб'єктів права в разі вчинення ними дій, що суперечать правовим приписам. В цьому сенсі значення набуває вже той факт, що особа проінформована про існування норми та можливість застосування державного примусу для запобігання порушенням цієї норми, тобто навіть потенціальна можливість застосування державного примусу здатна впливати на поведінку осіб. Дійсно, право не виконувало б своєї регулятивної ролі, якщо в ньому була б у принципі відсутня можливість застосування державного примусу. В такому разі нормативний характер права було б знівельовано, воно звелось б до декларацій, що не мають обов'язкової сили.

Як відзначає О.І. Харитонова, державний примус, який використовує публічна влада, не виступає як ознака особливих, окремих правоохоронних відносин, а є елементом функціонування регулятивних правовідносин, причому правоохоронні відносини виступають як «вимушене продовження регулятивних правовідносин» [11, с. 121]. Охоронне значення державного примусу найбільш чітко проявляється в реакції держави на неправомірну поведінку тих чи інших осіб та на інші перешкоди, що виникають у процесі функціонування правової системи. Його призначенням є забезпечення державної волі, вираженої в законодавстві, забезпечення порядку в суспільстві, заснованого на правових приписах. Відповідно, примусовий вплив у ситуаціях, зазначених у законі, – це вплив, пов'язаний з настанням для певних осіб негативних наслідків у вигляді правообмежень особистого, майнового та організаційного характеру. Іншим варіантом вжиття обмежувальних заходів є покладання спеціальних обов'язків, яке спонукає до здійснення правових приписів у певних умовах (введення надзвичайного стану, карантин тощо) [7, с. 360]. Будь-який такий захід примусового впливу щодо певних осіб ставить їх у становище жорсткого слідування встановленим приписами, зумовлює відсутність вільного вибору іншого варіанта поведінки. Подібні обтяження імперативні, оскільки закріплені законодавством, є проявом державної волі, переважно покладаються на суб'єктів у зв'язку із судовими рішеннями або правовими актами органів державного управління.

Як уже зазначалося, державний примус, що ґрунтується на праві, характеризується як правовий примус. В контексті державної правової політики державний правовий примус набуває таких рис:

– право передбачає, фіксує в офіційних джерелах заходи державного примусу, що розрізня-

ються за цільовою спрямованістю та підставами реалізації;

– право визначає принципи, порядок вжиття цих заходів, компетенцію суб'єктів, які їх застосовують, а також регламентує застосування інших, неюридичних (організаційних) коштів, що забезпечують досягнення правових цілей у сфері вжиття примусових заходів;

– право визначає спільну мету державного примусу, що завжди є примусом до здійснення правових приписів [4, с. 128–129];

– державний примус застосовується в установленому процесуальному порядку; процесуальне право закріплює певні правила, процедури, послідовність певних дій.

В цьому аспекті важливо те, що процесуальна форма включає умови, терміни здійснення дій, порядок видання й реалізації передбачених процесуальних актів [5, с. 52]. В Україні вжиття заходів державного примусу регламентується нормами процесуальних кодексів, які загалом створюють процесуальну основу вжиття примусових заходів.

Державна правова політика під час вжиття примусових заходів виходить з абстрактної правової норми, проте сам по собі акт примусу завжди має конкретний характер, що проявляється у вигляді спеціального правозастосовного акта. У такому акті компетентного державного органу встановлюється конкретний вид примусового впливу осіб, яким він адресований. Такий конкретний акт державного примусу має такі складові частини:

– норма права, що передбачає можливість вжиття заходів державного примусу за певних умов;

– фактична основа у вигляді правопорушення чи екстремальної ситуації, яка порушує нормальну життєдіяльність людей;

– акт застосування правової норми в умовах наявності фактичної основи у вигляді рішення суду, наказу, постанови, а в окремих випадках усного наказу або конклюдентних дій [8, с. 397].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Звернення до особливостей державних правових політик, що визначаються їхніми параметрами (рівень політичної участі має, цінності та пріоритети владних еліт, особливості правової інституціоналізації політичних інтересів і відповідних їм форм та способів здійснення державної політики), дає змогу виділити два основні підходи до проведення державної правової політики, такі як мобілізаційний та еволюційний. Кожен з них задає повністю конкретні імперативи, принципи та цілі дії інституту державного примусу, визначає його юридичні основи та межі. Встановлення меж застосування державного примусу в рамках демократичної правової політики підлягає уточненню в ході подальших досліджень.

Література

1. Дембіцька С.Л. Особливості застосування основних адміністративно-правових методів переконання та примусу. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 32. С. 31–34.
2. Каленіченко Л.М. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу: поняття та ознаки. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2018. Апрель. С. 5–8.
3. Луцький Р.П. Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 52–56.
4. Макарейко Н.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности: теоретические и прикладные проблемы : дисс. ... докт. юрид. наук. Нижний Новгород, 2011. 758 с.
5. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 50–57.
6. Петровський П.М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління України: теоретико-методологічний аспект. Львів : Львівський регіональний інститут державного управління, 2013. 265 с.
7. Сировацький В.І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2020. 461 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права : монография. Москва : Формула права, 2007. 484 с.
10. Халфина Р.О. Право как средство социального управления. Москва : Наука, 1988. 256 с.
11. Харитонova О.І. Співвідношення категорій «правовідносини інтелектуальної власності» та «регулятивні, організаційні, охоронні цивільні правовідносини». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 115–125.